

Activisme en wetenschap

Wapens en schilden in een strijd voor verandering*

Gwen van Eijk

1 Inleiding

'Exceeding 1.5° C global warming could trigger multiple climate tipping points', lees ik op een protestbord. Het is de titel van een artikel uit 2022 gepubliceerd in *Science*. Op het protestbord is het hele *abstract* afgedrukt; bij wetenschappers moet je niet zijn voor soundbites. Tientallen wetenschappers, herkenbaar aan hun witte laboratoriumjassen, staan met hun abstract-protestborden langs de afrit van de A12 en doen, net als ik, mee met de supportdemonstratie voor de blokkade door Extinction Rebellion (XR) in januari 2023. Ondertussen worden de rebellen op de A12, onder wie ook hun collega-wetenschappers, door de politie weggevoerd.

In de marge van de aanzwellende klimaatprotesten is er een kleinere strijd zichtbaar van wetenschappers die discussiëren over de vraag of zij mogen of moeten overgaan tot 'activisme'. Op hun website legt Scientist Rebellion, een zusterorganisatie van XR, uit dat zij in actie komen, omdat ze zien dat activisten vaak worden weggezet als 'extremisten' die overdrijven. De betrokkenheid van wetenschappers moet de geloofwaardigheid van de burgerlijke ongehoorzaamheidsacties vergroten. De wetenschappers, op hun beurt, lopen echter het risico te worden weggezet als 'activistisch', waarmee diskwalificatie van hun status en werk dreigt. Het zal mede daarom zijn dat ze steeds (moeten) uitleggen en – zo lijkt het – verdedigen waarom ze meedoen aan de protesten, of dat nu wegblokkades zijn of het blinddoeken van standbeelden na het verschijnen van het laatste IPCC-rapport (Erasmus Magazine, 2023). Onlangs nog in *de Volkskrant* riepen hoogleraren en Spinozaprijswinnaars Thea Hilhorst en Klaas Landman hun collega's op om zich aan te sluiten bij Scientist Rebellion. In het opiniestuk met de titel 'Waarom wij wetenschappers een snelweg blokkeren tegen klimaatverandering' lichten ze toe: 'De politiek treuzelt, laat zich belobbyen en hoopt op innovatie. Maar daar is helemaal geen tijd voor.' De Nederlandse Scientist Rebellion-woordvoerder, ecologisch microbioloog Marjan Smeulders, zei eerder in *de Volkskrant* (2022): 'Als je promoveert, belooft je dat je je inzet voor de maatschappij. Daarom vind ik dat we de plicht hebben om in actie te komen.'

Wie aan 'activisme' doet, gaat niet alleen een strijd aan met datgene wat moet veranderen, maar ook met de negatieve beeldvorming. In haar boek *Practivisme* (2018) constateert Eva Rovers zelfs dat het woord 'activist' een scheldwoord is geworden

* De auteur schreef dit essay op persoonlijke titel.

en dat veel mensen er vanwege de associatie met extremisme en geweld ver vandaan willen blijven. In plaats van te vragen wie er wel of niet een ‘activist’ is of wanneer sprake is van ‘activisme’ is het dan ook interessanter om te vragen wanneer en waarom anderen iemand een activist noemen, omdat dit veel zegt over wat in onze maatschappij acceptabel en legitiem wordt gevonden.

2 Activisme als diskwalificatie

Criminoloog en socioloog Willem Bongers (1876-1940) zou als hij nu leefde vast ook een ‘activistische’ wetenschapper genoemd worden. Bongers was niet alleen wetenschapper, maar ook prominent lid van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP). In zijn eigen tijd werd hij daarom ook al beschouwd als ‘een beetje een vreemdeling: professor in de SDAP, socialist aan de universiteit’, schrijft socioloog Bart van Heerikhuizen (2013), die promoveerde op een intellectuele biografie van Bongers. Van Heerikhuizen vestigt juist de aandacht op de toegevoegde waarde van de wisselwerking tussen ideologie en wetenschap in Bongers werk. In zijn onderzoek naar het ‘milieu’ als verklarende factor voor criminaliteit was Bongers de eerste die criminaliteit in verband bracht met de hogere klasse. Bongers kwam tot dit inzicht, omdat hij vanuit zijn socialistische ideologie de maatschappij bezag door de lens van de klassenstructuur en daarom elk probleem systematisch vanuit het gezichtspunt van elke afzonderlijke klasse bekeek. Daarbij bleef Bongers vasthouden aan de wetenschappelijke methode: hij baseerde zijn inzichten op de patronen die naar voren kwamen uit de data. Zijn ideologie beïnvloedde dus wel de vragen die hij stelde, maar niet de manier waarop hij een vraagstuk onderzocht.

Niet iedereen waardeert echter Bongers werk op die manier en dat heeft veel te maken met de neiging ‘om degenen die zich met maatschappelijke vraagstukken bezighouden in twee groepen te verdelen: beoefenaren van wetenschap en beoefenaren van politiek of ideologie’. Bongers deed allebei en dat lokte kritiek uit, want een wetenschapper hoort zich niet bezig te houden met ideologie, en de ideologen op hun beurt vonden dat de wetenschap niet kritisch genoeg was. Van Heerikhuizen constateert dan ook dat in de discussie over Bongers werk ‘de woorden ideologie en wetenschap als wapens en schilden [fungeerden] in een gevecht om de hegemonie op het terrein van de studie van sociale verschijnselen’. Alleen als we de tweedeling tussen ideologie en wetenschap loslaten, dan kunnen we Bongers werk op waarde schatten, aldus Van Heerikhuizen. Daarnaast maakt hij duidelijk dat de kwaliteit van wetenschappelijke inzichten moet worden beoordeeld langs wetenschappelijke maatstaven, en niet op grond van activiteiten die wetenschappers ontplooiën naast hun wetenschappelijke onderzoek.

De klimaatwetenschappers van Scientist Rebellion zijn zich ervan bewust dat ze met goede argumenten moeten komen voor hun deelname aan protesten, omdat ze weten dat anderen – politici, overheden, maar ook andere wetenschappers – hen zullen proberen weg te zetten als activist in een poging hen te diskwalificeren. In een oproep aan klimaatwetenschappers tot burgerlijke ongehoorzaamheid anticiperen Capstick en collega’s (2020) op de kritiek dat hiermee hun wetenschappelijke

‘neutraliteit’ in het geding zou komen. Zij stellen dat de dialoog tussen wetenschap en samenleving nooit waardenvrij is, en ook niet zou moeten zijn:

‘the widespread notion that sober presentation of evidence by an “honest broker” to those with power will accomplish the best interests of populations is itself not a neutral perspective on the world; it is instead conveniently unthreatening to the status quo and often rather naïve’ (Capstick et al., 2020: 774).

Hun standpunt doet denken aan wat Howard Becker in zijn bekende essay al stelde: de vraag is niet *‘whether we should take sides, since we inevitably will, but rather whose side we are on’* (1967: 239). En net als Becker constateren Capstick en andere klimaatwetenschappers dat alleen het uitdragen van *bepaalde* standpunten door wetenschappers verdedigd moet worden. Becker sprak van een *‘hierarchy of credibility’*: wetenschappers die geloofwaardigheid verlenen aan ondergeschikte of achtergestelde groepen lopen het risico te worden beschuldigd van partijdigheid (*‘bias’*), ofwel omdat zij zich niet schikken naar de hiërarchie, ofwel omdat zij de hiërarchie openlijk ter discussie stellen. Het bekritisieren van machthebbers en de status quo maakt zowel wetenschappers als activisten vatbaar voor pogingen tot diskwalificatie.

Het is dan ook begrijpelijk dat sommige wetenschappers juist geen activist genoemd willen worden. Historica Suze Zijlstra, die kritisch is over het rooskleurige verhaal over onze koloniale geschiedenis zoals dat lang gebruikelijk was, hekelt het gebruik van de term activisme: ‘Waarom zouden wetenschappers die in de media oudere opvattingen verdedigen niet activistisch zijn en wij wel? Die term wordt gebruikt om afbreuk te doen aan onze wetenschappelijke kwaliteit, terwijl activisme en wetenschappelijkheid elkaar niet hoeven uit te sluiten’ (in Van Hintum, 2019). Criminoloog Tim Boekhout van Solinge, die onderzoek doet naar illegale houtkap in de Amazone en de lokale bevolking helpt om bewijs tegen illegale houtkappers te verzamelen, vindt het diskwalificerend dat hij als activist te boek staat: ‘Ik breng wetenschap in de praktijk, net zoals de criminologen bij het NSCR (Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving). Mijn denken is bovendien volkomen in lijn met de *Sustainable Development Goals*. Dus hoezo ben ik dan een activist?’ (ibid.)

Ik heb me, toen ik nog aan de universiteit werkte, ook wel eens zorgen gemaakt dat mijn maatschappelijke activiteiten als activistisch zouden worden gezien en dat dit een diskwalificatie zou zijn. Mijn pogingen tot ‘maatschappelijke impact’ beperkten zich lang tot de geaccepteerde vormen van maatschappelijke betrokkenheid, zoals het schrijven van blogs en opiniestukken, het geven van lezingen en deelname aan debatten. Eind 2020 werd ik gevraagd om me aan te sluiten bij wat *Recht op de stad* zou gaan heten, een initiatief van bewonersgroepen en andere betrokken Rotterdammers die zich inzetten voor een beter en eerlijker woonbeleid in Rotterdam. Dit initiatief kwam voort uit eerdere protesten tegen het gentrificatiebeleid van de Rotterdamse gemeente, waar ik al jaren geleden kritisch over had geschreven. In aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen in 2022 wilden we politieke partijen en Rotterdammers motiveren om voor een sociaal woonbeleid te kiezen. Dat had ik kunnen doen als betrokken Rotterdammer, maar ik wilde juist als we-

tenschapper, met expertise op het gebied van gentrificatie, een bondgenoot zijn van de Rotterdammers die getroffen worden door het desastreuze sloop- en gentrificatiebeleid in de stad. Vanuit Recht op de stad organiseerde ik samen met anderen de landelijke demonstratie ‘Woonopstand’, dat op 17 oktober 2021 plaatsvond in Rotterdam, waar duizenden mensen naartoe kwamen. Met het Woonmanifest riepen we op tot een fundamenteel andere visie op huisvesting, een visie die de mens weer boven de markt stelt.

Ging mijn werk als wetenschapper hier over in ‘activisme’? Of kan ik als wetenschapper ‘activistische’ methoden inzetten om ‘maatschappelijke impact’ te realiseren? Gaandeweg die activiteiten realiseerde ik me wel dat ik liever meer tijd besteed aan het bewerkstelligen van verandering dan aan nog meer wetenschappelijk onderzoek doen. Lang vervulde wetenschap een behoefte tot begrijpen, maar hoe meer ik begreep, hoe meer ik wilde bijdragen aan verandering. Ik bewonder ook juist die wetenschappers die die rollen combineren. Hoewel ik ervan overtuigd ben dat wetenschappers op allerlei manieren kunnen – en moeten – bijdragen aan verandering, werd mij steeds meer duidelijk dat het werk aan de universiteit mij niet meer paste. Dit had overigens ook te maken met het feit dat er eigenlijk te weinig ruimte is voor wetenschappers om daadwerkelijk maatschappelijk betrokken te zijn. Want hoewel universiteiten hun wetenschappers stimuleren om uit hun ivoren toren te komen en worden beoordeeld op ‘maatschappelijke impact’, moedigen de werkomstandigheden aan universiteiten hier niet bepaald toe aan. De hoge werkdruk maakte het voor mij steeds moeilijker om maatschappelijk betrokken te blijven – in te gaan op verzoeken tot gesprekken, debatten en het schrijven van toegankelijke teksten – naast onderwijs, onderzoek en bestuurlijke taken. De universitaire gemeenschap zou zich misschien drukker moeten maken over de vraag of ‘activisme’ überhaupt nog een kans krijgt.

3 De grenzen van het debat

De pogingen tot diskwalificatie door iets ‘activisme’ te noemen zijn niet uniek voor de wetenschap, maar zien we ook in andere beroepsgroepen. Derecka Purnell, mensenrechtenadvocaat, auteur en organisator van manifestaties, die strijdt tegen (racistisch) politiegeweld in de VS, schrijft in haar boek *Becoming Abolitionists* (2021) over haar werk als beginnend advocaat dat ze naast haar werk voor de gemeenschap doet. Door zich te verdiepen in het abolitionisme realiseert ze zich dat ze als advocaat is opgeleid ‘*to keep everything in its place. Defend the Constitution, don’t question its existence. Zealously represent your clients, don’t be an activist against injustice in the courtroom*’ (Purnell, 2021: 110-111). Het recht is een conservatieve ruimte en het wordt haar afgeraden om haar ‘idealisme’ mee te nemen naar de rechtszaal. Maar haar werk als advocaat bevestigt voor haar juist de urgentie van een abolitionistische toekomst.

Ook voor rechters is de toevoeging ‘activistisch’ vaak een diskwalificatie, zo zagen we bijvoorbeeld in de reacties op het Urgenda-vonnis (Loth & Van Gestel, 2015). In deze baanbrekende klimaatzaak oordeelden rechters dat de Nederlandse staat een zorgplicht heeft en onrechtmatig handelt door zich onvoldoende in te zetten om de

uitstoot van broeikasgassen in 2020 met 25% te verminderen ten opzichte van 1990. Onder Amerikaanse rechtsgeleerden is al decennialang een discussie gaande over wat ‘*judicial activism*’ wordt genoemd. Hoewel sommigen menen dat de term vooral wordt gebruikt om oordelen die niet bevallen te bekritisieren – activisme als diskwalificatie – zien we in deze discussie ook een oprechte poging om de term ‘activisme’ neutraal te gebruiken (Kmiec, 2004). Volgens Loth en Van Gestel (2015) raakt de discussie aan een gerelateerde vraag: ‘In hoeverre ligt het op de weg van de rechter om bij te dragen aan de oplossing van maatschappelijke problemen?’ Loth en Van Gestel lijken te opperen dat deze taak voor rechters er alleen is als de politiek het langdurig laat afweten: verwijzend naar wat Martin Luther King zei over burgerrechten, stellen ze dat er ‘ook voor klimaatverandering zoiets is als te laat zijn’. Dat zou mogelijk het activisme van klimaatwetenschappers ook kunnen rechtvaardigen, zoals Scientist Rebellion zelf ook stelt. Maar evengoed moeten rechters verandering afdwingen als de politiek het laat afweten in ‘kleinere’ kwesties – kwesties die niet minder nijpend zijn voor de mensen wie het aangaat, maar die minder mensen treffen. Een voorbeeld is de vraag of geslachtsverandering een mensenrecht is. Pas in 2002 oordeelde het Europees Hof voor de Rechten van de Mens dat burgers dat recht hebben, na meermaals het tegendeel te hebben geoordeeld (Burgers & De Waal, 2017). Wat hier vooral van belang lijkt, zo opperen Burgers en De Waal, is dat wanneer de tijdgeest verandert, er ruimte komt voor rechters om af te wijken van eerdere rechtspraak die niet meer past bij de nu dominante visies in de maatschappij. Met andere woorden: ‘activistische’ rechters lopen niet uit de pas, en lopen meestal ook niet voorop, maar zoeken juist aansluiting bij de veranderde maatschappelijke opvattingen. Tegelijk bestendigen zij met hun oordelen ook de nieuwe opvattingen en dragen zo bij aan maatschappelijke verandering.

Voor een belangrijk deel gaan deze discussies over de grenzen van het werk van wetenschappers, juristen en rechters over de grenzen van de ‘*window of discourse*’, ook wel bekend als het Overtonvenster. Vernoemd naar politiek wetenschapper Joseph Overton, geeft het venster aan welke politieke ideeën meer of minder acceptabel worden geacht: naarmate ideeën verderaf staan van het vigerende beleid, worden ze minder acceptabel of zelfs ‘radicaal’ of ‘ondenkbaar’ geacht (Trevino, 2006). Dit zagen we recent bijvoorbeeld in de discussie over de politie die voortkwam uit de Black Lives Matter-protesten in 2020. De oproep ‘*defund the police*’, de eis om geld te verschuiven van politie naar andere publieke instituten (scholen, zorg), werd veelal geframed als een extreem standpunt. Zo’n frame is niet verwonderlijk in een land waar de politie een sterke aanwezigheid heeft en steeds meer taken toebedeeld heeft gekregen. Niet alleen in de VS, maar ook in Nederland bevindt dit standpunt zich aan de randen van de ‘*window of discourse*’: het is zo goed als ondenkbaar. De Nederlandse nieuwsmedia besteedden er in het kader van de BLM-protesten wel aandacht aan, maar legden vooral uit wat het inhield voor de VS zonder in te gaan op de Nederlandse situatie. Behalve BIJ1 is er geen enkele politieke partij die zegt dat er minder geld naar de politie moet gaan (Levie, 2022). Aanbevelingen doen voor hervorming van de politie (diversiteitstrainingen, meer toezicht) is acceptabel, maar het instituut politie als zodanig in twijfel trekken (*de-*

fund the police) is ‘radicaal’, naar alternatieven zoeken voor de politie (zoals abolitionisten bepleiten) is ‘ondenkbaar’.

De grenzen van het debat worden niet alleen bewaakt door bepaalde standpunten te diskwalificeren, maar ook door diskwalificatie van de *manier waarop* standpunten worden verkondigd. Dat zien we duidelijk bij activisten. ‘Iedereen heeft het recht om te demonstreren, maar doe dat wel op het Malieveld’, zeiden sommige politici over XR-demonstranten die de A12 blokkeren. Of mensen die stellen dat ze het wel eens zijn met het doel (een einde aan fossiele industrie), maar ‘de manier waarop’ of ‘de toon’ van de activisten niet ondersteunen (verf over een schilderij gieten, ook al raakte het schilderij daarbij niet beschadigd). Burgerlijke ongehoorzaamheid en disruptieve acties lopen eerder het risico gediskwalificeerd te worden. In zekere zin is het riskant voor wetenschappers om zich aan te sluiten bij standpunten die zich aan de randen van het discours bevinden, zeker als dit gecombineerd wordt met acties die als disruptief of burgerlijk ongehoorzaam worden gezien. Aanbevelingen bij een rapport schrijven, bevindingen presenteren aan beleidsmakers, een opiniestuk of een hoorzitting in de Tweede Kamer zijn activiteiten die als legitieme methoden tot ‘impact’ worden gezien, terwijl andere activiteiten die legitimiteit niet vanzelfsprekend hebben (demonstreren, een weg blokkeren, een fabrieksterrein stilleggen). Ook Frances Fox Piven (2010) constateert dat *‘whether on the right or the left, politically relevant scholarship that takes the form of testimony and op eds, or properly footnoted articles and books, remains well within the comfort zone of academic life, and is not of itself usually a problem for an academic career. It does not provoke the query I so often hear, how can I be both a scholar and an activist?’*.

Anderzijds, is het niet juist de taak van wetenschappers om belangrijke en urgente kwesties te agenderen? Om de grenzen van het debat op te rekken of te verschuiven, als de inzichten of feiten daarom vragen? Maatschappelijke impact van wetenschap gaat immers niet alleen om de bijdrage aan oplossingen voor maatschappelijke problemen of innovatie, maar ook om een bijdrage aan het sociaal-culturele klimaat (Rathenau Instituut, 2016). Mogen we niet juist van wetenschappers verwachten dat zij zich niet laten beperken door wat nu eenmaal de heersende opvatting of vigerend beleid is? Dat zij, net als rechters, voeling houden met de veranderende maatschappelijke opvattingen en langs die lijnen nieuwe standpunten innemen of bijdragen aan het normaliseren van die veranderende standpunten? Zou het niet juist problematisch zijn als wetenschappers angstvallig binnen de grenzen van het debat blijven, uit angst zichzelf buiten het debat te plaatsen of, nog erger, uit angst om activistisch of radicaal genoemd te worden? Als we het daarover eens zijn, is het dan niet vreemd dat we wetenschappers zouden beperken in de *manieren waarop* zij kwesties onder de aandacht kunnen brengen, of de *manieren waarop* zij maatschappelijke impact bereiken?

4 Nieuwe methoden voor verandering

De film *Don't Look up* (2021) verbeeldt treffend de frustratie die wetenschappers kunnen ervaren wanneer overheden ervoor kiezen alarmerende feiten te negeren.

Een promovenda ontdekt een komeet die over een halfjaar op aarde zal inslaan en het einde van het leven op aarde zal inluiden. Dankzij de NASA worden de promovenda en haar promotor uitgenodigd om hun verhaal te doen op het Amerikaanse Witte Huis. Voor de president is een boodschap over het einde van de aarde echter niet politiek opportuun en dus moeten de wetenschappers op zoek naar andere methoden om de wereld wakker te schudden. Met enig ongemak 'lekker' de wetenschappers het nieuws naar een populaire talkshow. En als ook dat niet werkt, dan rest hen weinig anders dan 'activisme', met hashtags en al.

Don't Look Up is een satirisch commentaar op de onverschillige reactie van overheden, media en publiek op de klimaatcrisis, maar het illustreert ook mooi waarom wetenschappers soms naar onconventionele middelen (moeten) grijpen als zij willen bijdragen aan oplossingen voor maatschappelijke kwesties. Het is inderdaad naïef, zoals Capstick et al. (2022) stellen over het klimaatdebat, om te denken dat het simpelweg presenteren van kale feiten voldoende zal zijn om verandering in gang te zetten. Terecht moedigen zij hun collega-klimaatwetenschappers dan ook aan om na te denken over waarom onze traditionele methoden van onderzoek en communicatie tekortschieten om de klimaatcrisis te adresseren en wat ze daaraan kunnen doen. Die vraag is relevant voor iedereen die wil bijdragen aan maatschappelijke verandering, of dat nu als activist of wetenschapper is. De vraag is ook waarom wetenschappers zich zouden moeten neerleggen bij de traditionele, geaccepteerde vormen van maatschappelijke betrokkenheid of 'impact' zoals het schrijven van aanbevelingen of opiniestukken.

Dat sommige activiteiten worden weggezet als 'activisme' zegt ons vooral veel over de grenzen van het debat en welke boodschappen en activiteiten wel of niet als bedreigend worden gezien voor de status quo. Zowel wetenschappers als activisten moeten zich daarvan wel bewust zijn, maar zich er ook niet al te veel door laten leiden. Zij moeten hun eigen plan trekken, op basis van hun professionele inzichten. Saffiyah Khan (2017), die zich met enig ongemak activist noemt, benadrukt waar het uiteindelijk om gaat: *'be active, not an activist'*. Of zoals Eva Rovers het in *Practivisme* zegt: of je het nu activisme, opstand of rebellie wil noemen, je kunt de wereld op duizenden manieren veranderen. We kunnen niet ontsnappen aan pogingen tot diskwalificatie, maar voor Howard Becker (1967) was het duidelijk, en zijn advies is evengoed bruikbaar voor de 'activist': we kiezen een kant, we herkennen de 'hierarchy of credibility' voor wat het is, en we gaan zo goed mogelijk om met de beschuldigingen en de twijfels die ons zeker ten deel zullen vallen. En laten we vooral ook niet vergeten wat het ons oplevert, aldus sociaal wetenschapper en activist Frances Fox Piven (2010: 810):

'We are activists because of the joy political work gives us, because even when we fail, working to make our society kinder, fairer, more just, gives a satisfaction like no other, because the comrades we find in the effort are friends like no other, and also because our activist efforts illuminate our social and political world in ways that scholarship alone never can.'

Literatuur

- Becker, H. (1967). Whose side are we on? *Social Problems*, 14(3), 239-247.
- Burgers, L. & Waal, T. de (2017). Activisme via de rechter. *Filosofie*. Geraadpleegd via www.filosofie.nl/activisme-via-de-rechter.
- Capstick, S., Thierry, A., Cox, E., Berglund, O., Westlake, S. & Steinberger, J.K. (2022). Civil disobedience by scientists helps press for urgent climate action. *Nature Climate Change*, 12(9), 773-774.
- Erasmus Magazine (2023). Scientist Rebellion blinddoekt beelden, www.erasmusmagazine.nl/2023/03/28/scientist-rebellion-blinddoekt-beelden.
- Gestel, R. van & Loth, M. (2015). Urgenda: roekeloze rechtspraak of rechtsvinding 3.0?. *Nederlands Juristenblad*, 37, 2598-2605.
- Heerikhuizen, B. van (2013). W.A. Bongers, socioloog en socialist (1987). Blog Bart van Heerikhuizen. Geraadpleegd via <https://bartvanheerikhuizen.nl/2013/12/w-bonger-socioloog-en-socialist/> (laatste bezocht op 8 juni 2023).
- Hilhorst, T. & Landman, K. (2023). Waarom wij wetenschappers een snelweg blokkeren tegen klimaatverandering, 31 maart, de Volkskrant. Geraadpleegd via www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-waarom-wij-wetenschappers-een-snelweg-blokkeren-tegen-klimaatverandering~ba946b54.
- Hintum, M. van (2019). Uit het lab, op de barricade (laatste bezocht op 8 juni 2023).
- Khan, S. (2017). Be active, not an activist (TEDxYouth@Brum talk). Geraadpleegd via www.youtube.com/watch?v=lpAwj7B4Uqc.
- Kmiec, K.D. (2004). The origin and current meanings of 'judicial activism'. *California Law Review*, 92(5), 1441-1477.
- Levie, M. (2022). Kunnen we in Nederland de politie afschaffen? *OneWorld*, 10 januari, www.oneworld.nl/lezen/essay/kunnen-we-in-nederland-de-politie-afschaffen.
- Piven, F.F. (2010). Reflections on Scholarship and Activism. *Antipode*, 42(4), 806-810.
- Purnell, D. (2021). *Becoming Abolitionists. Police, protests, and the pursuit of freedom*. Londen/New York: Verso.
- Rathenau Instituut (2016). De maatschappelijke impact van wetenschap. Naar een systematische aanpak. Geraadpleegd via www.rathenau.nl/sites/default/files/2018-05/BAP_Maatschappelijke%20impact_7dec2016.pdf.
- Rovers, E. (2018). *Practivisme. Een handboek voor heimelijke rebellen*. Prometheus.
- Scientist Rebellion, FAQ. Geraadpleegd op 26 maart 2023 via <https://scientistrebellion.com/faq>.
- Trevino, J. (2006). The Overton window. *Swords Crossed*. Geraadpleegd op 13 augustus 2023 via <https://web.archive.org/web/20060716000532/http://www.swordscrossed.org/?p=50>.
- de Volkskrant (2022, 4 november). Na Extinction Rebellion is er nu ook Scientist Rebellion: wat bezielt deze activistische wetenschappers?. Geraadpleegd op 26 maart 2023 via www.volkskrant.nl/wetenschap/na-extinction-rebellion-is-er-nu-ook-scientist-rebellion-wat-bezielt-deze-activistische-wetenschappers~b72b8f33.